

Baken in het landschap

Kerkgebouwen vallen steeds vaker ten prooi aan de slopershamer. Een nieuwe stichting ijvert voor het behoud ervan. 'Ook atheïsten zullen het jammer vinden als kerken verloren gaan.' Door **Peter de Waard**

Nogal eens willen de gelovigen slopen en de ongelovigen de kerk behouden. Op 7 december werd de sloopvergunning aangevraagd voor de katholieke Pius X-kerk in Slotervaart, een van de meest karakteristieke gebouwen van deze Amsterdamse tuinstad. Omdat het handjevol katholieken dat nog in Slotervaart rest, de kerk niet meer kon onderhouden, werd die door parochiebestuur en bisdom verkocht onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat het gebouw gesloopt zouden worden. Als woningbouwlocatie zou de plek het meeste geld opbrengen.

Maar inmiddels is het verzet van de buurt gegroeid. De in 1960 gebouwde kerk wordt als het centrum van de oude katholieke enclave van deze wijk gezien, en is volgens architecten een zeldzaam voorbeeld van de zogenaamde Bossche stijl in Amsterdam. 'Waarom kan er geen nieuwe bestemming aan worden gegeven?', zegt Norman Vervat van Heemschut in Amsterdam, dat zich inzet voor het behoud van cultuurmonumenten. 'Het is een beeldbepalend element voor de hele wijk.'

Soms ruziën gelovigen onderling over de toekomst van een kerkgebouw. Nadat in Beverwijk de St. Jozefkerk werd gesloten, wil het bisdom nu ook de monumentale OLV Goede Raad van de hand doen. De pastoor doet wat de bisschop zegt, maar de parochianen willen hun kerk behouden en hebben een actiecomité opgericht.

In weer andere gevallen moeten gelovigen het onderspit delven. In Weesp werden in 2003 in het kader van de bundeling van de protestantse gemeenten twee kerken overbodig, nadat ervoor gekozen was de gezamenlijke diensten te houden in de hervormde kerk. De gereformeerde en de evangelisch-lutherse kerk werden per opbod verkocht aan een projectontwikkelaar. Een lid van de lutherse gemeenschap probeerde door een inzameling de pittoreske Maarten Lutherkerk te behouden als concertzaal, maar de opbrengst was te gering. Nu komt er vrijwel zeker een tandartsenpraktijk in.

Nederland seculariseert. En de kerken komen leeg te staan. In elke plaats in Nederland lijkt wel voor het behoud van kerken te worden gevochten. De overgebleven gelovigen kunnen of willen het onderhoud niet meer betalen. Hierdoor worden kerken massaal gesloten of gesloopt. Vaak zijn ze uniek, zoals de stolpboerderijkerk Don Bosco in Alkmaar, die vorig jaar moest wijken voor nieuwbouw. Alleen in het bisdom Den Bosch zijn de afgelopen vijftien jaar al 43 kerken tegen de vlakte gegaan, vele van monumentale en grote stedenbouwkundige waarde.

Omdat op lokaal niveau vaak geen vuist kan worden gemaakt, is een nieuwe landelijke stichting in het leven geroepen, Religieus Erfgoed geheten, waarin alle kerkelij-

ke kopstukken zich verenigd hebben met kunsthistorici. Als de gelovigen de kerken niet kunnen behouden, moeten de ongelovigen zich het lot maar aantrekken. 'Kerken moeten niet worden behouden omdat het religieuze gebouwen zijn, maar omdat ze ook cultureel waardevol zijn. In dat opzicht bestaat er een maatschappelijke verantwoordelijkheid', zegt Wim Eggenkamp, de voorzitter van de stichting.

De komende vijf jaar zullen naar verwachting duizend tot 1.200 kerkgebouwen aan het kerkelijk gebruik worden onttrokken. Ab Welgraven, penningmeester van Religieus Erfgoed, noemt deze kerken bakens in het Nederlandse landschap. 'Ze zijn het silhouet van dorpen en wijken. Het is een uniek cultuurbezit dat we moeten koesteren. Kerken dragen ook de rijke traditie aan theologie en tolerantie van Nederland uit.' De stichting heeft 2008 daarom uitgeroepen tot het Jaar van het Religieus Erfgoed.

Voorzitter van het comité van aanbeveling is Pieter van Vollenhoven, die vandaag als eerste de noodklok zal luiden in Utrecht. Daarvoor zal een uit 35 duizend kilo ijs gefabriceerd schaalmodel van de oudste stenen kerk van Nederland - de Kruiskapel uit 695 - worden neergezet op het Domplein. Het is de bedoeling dat tege-

deren. In de katholieke kerk Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming in Werkhoven zal de marmeren communiebank mogelijk moeten worden weggehaald om de ruimte meer geschikt te maken voor multifunctioneel gebruik.

Niemand weet hoeveel gebedsruimten er in Nederland nu exact zijn. Vast staat dat nog 1.683 rooms-katholieke kerken en 2.399 protestantse kerken worden gebruikt voor erediensten, net als 118 doopsgezinde, 35 remonstrante en 24 oud-katholieke kerken. Welgraven: 'Daar zijn echter de kerken van bijvoorbeeld de Gereformeerde Bond en Hervormde Kerk in Hersteld Verband niet meegerekend.' Maar ook dat is lang niet alles. Er zijn nog 190 kloosters, 150 synagogen en nu ook 450 moskeeën. En naast de zesduizend ruimten die worden gebruikt voor religieuze diensten, zijn er ook drieduizend die een andere bestemming hebben gekregen - van boekenzaak tot appartementsgebouw.

Inmiddels vallen 3.700 kerken onder Rijksmonumentenzorg. Dit betekent dat het rijk ongeveer de helft van de onderhoudskosten voor zijn rekening neemt en 70 procent van de kosten van grote restauraties. Die kerken zijn redelijk veilig voor de toekomst. Maar de resterende kerken - ook als ze onder gemeentelijke monumentenzorg staan, of deel uitmaken van een beschermd stads- of dorpsgezicht - moeten zichzelf zien te bedruipen.

Verkoop van de grond na sloop brengt meestal het meeste geld op. Omdat dit geld weer nodig is voor het onderhoud van andere kerken, is dit alternatief vaak het aantrekkelijkst voor de kerken, zoals bij de Pius X in Slotervaart.

Intussen is een Task Force Toekomst Kerkgebouwen gevormd die het Jaar van het Religieus Erfgoed zal benutten voor een grondige inventarisatie van alle kerkgebouwen in Nederland. 'Want', beklamt ook Welgraven, 'hoe omvangrijk het probleem is, weten wij zelf niet.' Zo wordt de waarde vaak niet onderkend van kerken die na de oorlog zijn gebouwd. 'De monumentenwet biedt ook geen mogelijkheid voor bescherming van dit erfgoed, omdat ze nog geen vijftig jaar oud zijn.' Vooral in de grote steden dreigen de komende jaren veel naoorlogse kerken te worden gesloopt. Behalve de Pius X in Slotervaart worden bijvoorbeeld ook de Verrijzenis des Heren in Arnhem en de OLV van Fatimakerk in Den Haag bedreigd.

Hergebruik van kerken voor cultureel-maatschappelijke doeleinden is een alternatief. Buiten gebruik gestelde kerken worden nu benut als bibliotheek en museum. Welgraven is zeer tevreden over de boekwinkel die in de Dominicanerkerk in Maastricht is gevestigd. 'Het doel is kerken te behouden als monumenten, niet voor religieuze doeleinden. Maar daarvoor is veel geld nodig.'

Als de gelovigen de kerken niet kunnen behouden, moeten de ongelovigen zich het lot maar aantrekken.

lijkertijd alle kerkklokken in het land zullen worden geluid om aandacht te vragen voor de financiële problemen van de kerken.

Dat de toekomst van de kerken niet alleen een probleem is van het christelijke volksdeel, maar een collectieve verantwoordelijkheid, zal worden benadrukt. Daarom worden vandaag in Utrecht ook Portugees-joodse kerkgezangen ten gehore gebracht, islamitische soefi-poëzie voorgedragen en spirituele tradities van de Surinaamse-Hindoestaanse cultuur uitgedragen. Welgraven: 'Mensen van andere religies en zelfs atheïsten zullen het ook jammer vinden als kerken verloren gaan. Zo heeft Maurice de Hond gepleit voor het behoud van een kerk in Apeldoorn. Daarbij zei hij dit niet te doen uit religieus oogpunt.'

Behalve het exterieur van christelijke kerken moeten ook de kunstschatten worden veiliggesteld, zoals gewaden, orgels, kruisen en muurschilderingen. 'Vaak zijn de interieurs even grote monumenten als de exterieurs', zegt Welgraven. In de overbodig geworden gereformeerde kerk in Vreeland dreigt de nieuwe eigenaar het uit 1750 daterende orgel te verwij-

Bedreigde kerken

St. Josephkerk in Dongen. Neogotische rooms-katholieke kerk die vorig jaar honderd jaar oud werd. Hoewel de kerk als gemeentemonument is aangewezen, is een sloopvergunning verleend. Er loopt een juridische procedure.

Zuiderkerk in Hilversum. Voormalige gereformeerde kerk uit 1923, verkocht aan de gemeente Hilversum. Die wil het bijzondere kerkje grotendeels afbreken en op die plaats een supermarkt, parkeerplaats en appartementen bouwen. Alleen de toren wil men voorlopig behouden.

Christus Koningkerk in Amsterdam (Watergraafsmeer). Gebouwd na de Tweede Wereldoorlog uit dank voor het uitblijven van bombardementen op de stad. De deelraad wil op de plaats van deze kerk een school bouwen. Een orthodoxe katholieke parochie wil graag de kerk gebruiken.

Johannes de Doper, Uithoorn. Markant kerkgebouw in Uithoorn, de kerk aan de Schans uit 1868. In de gezamenlijke zone terecht gekomen door een besluit van het parochiebestuur tot fusie.

St. Jozefkerk in Kaatsheuvel. Een karakteristiek kerkcomplex uit 1936 met pastorie en begraafplaats. De parochie en het bisdom geven de voorkeur aan sloop. De meerderheid van de bevolking en de gemeenteraad willen de kerk behouden, maar minister Plasterk wees een verzoek om rijksbescherming af.

Gereformeerde Kerk in Monster. Het plaatselijke kerkbestuur wil deze kerk van architect Plooi uit 1935 slopen, om daarna een kleinere kerk te kunnen bouwen. Gemeente Westland vindt de kerk van uitsgesproken monumentale waarde, maar wil sloop niet voorkomen.

Allerheiligst Sacramentkerk, Tuindorp-Oostzaan. Het parochiebestuur onderhandelt over sloop. Buurtbewoners willen het kerkgebouw behouden voor de buurt.

Bernarduskerk ('Scheepjeskerk') in Hazerswoude. Deze in 1855 gebouwde kerk bestaat nu ruim 150 jaar. Op aandringen van de kerkleiding werd het gebouw in 1974 van de provinciale monumentenlijst gehaald. Minister Plasterk wees een voorstel tot aanwijzing als rijksmonument af.

Vier kerken die op de nominatie staan om te verdwijnen, in de meeste gevallen vanwege een kerkfusie of omdat een steeds kleiner wordende schare gelovigen de kosten van onderhoud niet langer kan opbrengen. Van boven naar onder: de Maarten Lutherkerk in Weesp, de Christus Koningkerk in Amsterdam (Watergraafsmeer), de Johannes de Doperkerk in Uithoorn en de Allerheiligst Sacramentskerk in Tuindorp-Oostzaan. Foto's Joost van den Broek / de Volkskrant